

EN KROGRESA I STOCKHOLMS SKÄRGÅRD ÅR 1750

1700-talet var ett århundrande då öl och brännvin flödade som aldrig tidigare, främst på de tusentals krogar och värdshus som öppnat längs landsvägarna, de större segellederna och inne i städerna. I Stockholms skärgård låg sjökrogarna och sjögästgiverierna tätt utmed de större segellederna in till huvudstaden. Mellan Arholma och Landsort fanns det under mitten av 1700-talet säkert långt över etthundra krogar och värdshus.

Författare:
Karin Virgin

Spåren av de försvunna sjökrogarna finns idag kvar både ovanför och under vattenytan. De flesta krogbyggnader är försvunna eller finns kvar som övergivna husgrunder.

Några få krogar från 1700-talet finns också bevarade som fritidshus eller villor. På botten utanför sjökrogarna finns också spår av krogverksamheten i form av stengods- och keramikskärvor, kritpipor och flaskor.

EN RESA IN TILL STOCKHOLM 1750

Låt oss besöka några av de krogar som kantade stränderna in till huvudstaden. Vi flyttar oss närmare tvåhundraåret tillbaka i tiden och startar en resa in till Stockholm från Dalarö brygga en dag i mitten av juni 1750. Vid den här tidpunkten var krog- och gästgiveribyggnaderna på Dalarö, som låg vid den nuvarande vändplanen intill Strand hotell och kyrkan, relativt nybyggda och den största anläggningen på hela ön. Krogverksamheten var redan mycket etablerad och hade funnits här i över etthundra år. När den Stora Sjtullen förlades till Dalarö 1636 blev detta en mycket betydelsefull ort och när gästgiveri- och skjutsförordningen infördes i mitten av 1600-talet blev Dalarö krog dessutom ålagd ansvaret att driva gästgiveri och skutshåll (Heijkenskjöld 1986, s.91ff). Med den nya

bestämmelsen krävde myndigheterna att sjögästgiverier och krogar med båtskjuts skulle öppnas på ett antal platser där allmänheten hade ett behov av denna service. Dalarö var en sådan plats. Vid ryssarnas härjningar 1719 brändes den stora och välbesökta krogen ner, men mycket snart uppfördes en ny. Vid tidpunkten för vår resa var krogen åter den största anläggningen på Dalarö.

KROGKUNGEN GYLDENER

På en karta över Dalarö från slutet av 1700-talet finns den närbelägna ön Jutholmen utträd och en av de större byggnaderna mitt inne på ön är en krog. I ett arrendekontrakt som finns bevarat från 1750 framgår det att kaptenen Carl Christian Gyldener var en av de riktigt stora krogkungarna vid den här tiden. Kontraktet som slutits mellan Gyldener och en general During gäller arrenden och överlåtelse av totalt fyra krogar i området: Stora Dalarö Krog, Jutholmens krog, Smådalarö Krog och krogen Ekholmen på Älgö utanför Saltsjöbaden (Heijkenskjöld 1986, s.97ff). Alla dess krogar låg utmed den stora segelleden in till Stockholm och var säkert mycket välbesökta. General During som omtalas i kontraktet var ägare till hela Tyresö, som vid den här tiden även omfattade Smådalarö. För att driva så många krogar som Gyldener gjorde krävdes stora leveranser av

öl och brännvin. För detta ändamål byggde Gyldener ett eget bryggeri och bränneri på Smådalarö. Bränneri-byggnaden som var ett vitt stenhus fick stå kvar länge och revs faktiskt inte förrän 1907.

Krogen Ekholmen, som också arrenderades av Gyldener, låg längst ut på Älgö. Även denna byggnad blev nedbränd av ryssarna 1719 men byggdes mycket snabbt upp igen. Den var en av de mest välbesökta och etablerade krogarna under inseglingen till huvudstaden.

Som vi nu har förstätt var stränderna väster om segelleden fram till Baggensfjärden kantade med krogar, men inte heller den som höll sig österut i leden, utmed Ingarölandet, behövde segla törstig. Även här låg flera krogar, bl a vid Fällström och Sandudden (Quist, 1949, s.258). Krogen vid Fällström finns omnämnd i skriftliga källor redan 1662. Den som seglade utmed Ingarölandet kunde också se den stora kvarnen vid Fagerholm. Den byggdes redan 1670, ägdes av Beatelunds fideikommiss och var vid sidan av Eldkvarnen en av de största kvarnarna i Stockholmstrakten.

SEGELLEDERNAS E4

När vi seglat över Baggensfjärden girar vi babord, rundar udden vid Skogsö och fortsätter in i Baggensstäket. I den smala passagen mellan Skogsö och Gammeludden har det legat inte mindre än fyra krogar, dock inte samtidigt. Den första öppnade på 1680-talet och den sista klappade igen verksamheten på 1870-talet - en period av nästan 200 år.

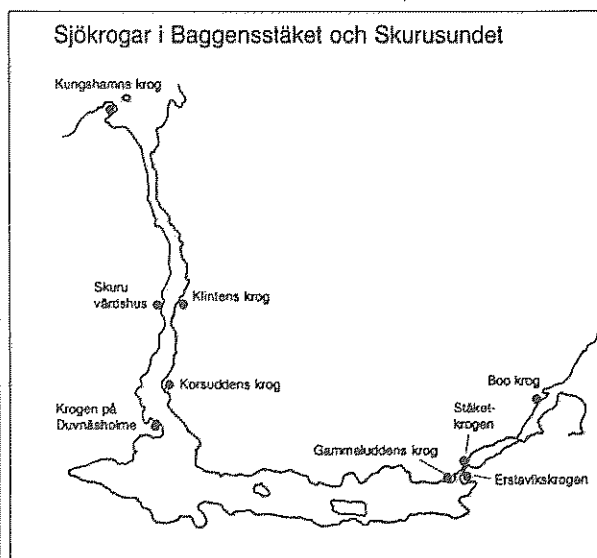
Segelleden är känd redan från 1200-talet och kallades då Harstäket. Först under 1600-talet dyker namnet Baggensstäket upp i seglingsbeskrivningarna. Hur namnet har uppkommit tycks inte vara helt klart och flera olika förklaringar till ordets ursprung finns i litteraturen. De flesta forskare menar dock att det är släkten Bagge som givit upphov till namnet (Linde 1973, s.32ff, Jansson 1946, s.27).

Flera historiska källor vittnar om att Harstäket, sedemera Baggensstäket, länge var en av de viktigaste segellederna till Stockholm. Vid en båtresa genom Baggensstäket idag förundrar man sig över hur detta smala sund under århundraden kunde vara den stora segelleden - dåtidens E4 - till och från Stockholm. Landhöjningen

Författare:
Karin Virgin

Denna karta upprättades på uppdrag av kung Karl XI under åren 1671-1693 av Carl Gripenhielm, som då var chef för Lantmäteriet. I Baggensstäket och Skurusundet finns flera sjökrogar markerade.

I Baggensstäket och Skurusundet har totalt nio sjökrogar legat under främst 1600- och 1700-talet.

EN KROGRESA I STOCKHOLMS SKÄRGÅRD ÅR 1750

FORTS. FRÅN SIDAN 11

har dock stark förändrat framkomligheten och under medeltiden var sundet både avsevärt bredare och djupare. Ännu omkring år 1600 var havsnivån i denna del av landet omkring 1,5 meter högre än idag.

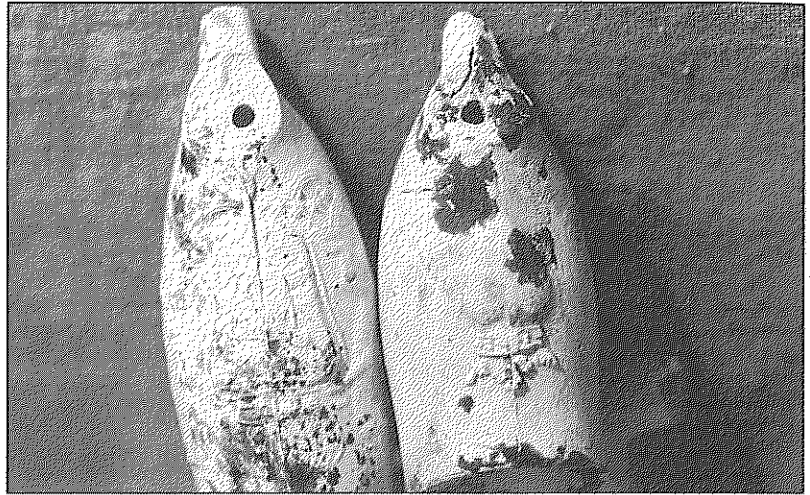
TULL OCH AVGIFTER

Den första krogen vi besöker ligger nedanför Boo gamla kyrka. Den finns utmärkt på en karta redan 1694. Närheten till kyrkan medförde problem för prästen, eftersom gudstjänstbesökarna inte sällan kom berusade till eller uteblev från gudstjänsten. Sockenprotokollen berättar att kyrkovärden fick uppgiften att hålla sträng uppsikt över att brännvin inte serverades till kyrkobesökarna. Om någon satt på krogen under gudstjänsten, skulle detta anmälas för prästen (Ahlberg, 1964, s.48).

Vi passerar det trånga sundet vid Knapens hål där en tullbom inrättades under slutet av 1600-talet. Olof Knaap, som givit namn åt platsen, var en av de första tulluppsyningsmännen. Han lät flytta tullbommen hit från det tidigare läget längre västerut, nära mynningen till Lännerstasundet. Den idag gulmålade lilla stugan, som ligger väl synlig på udden, är vaktstugan för kanalvakten som flyttades hit 1878. När den siste kanalvakten pensionerades 1945, slopades det avgiftssystem i Baggensstaket som funnits i nära 250 år (Linde 1973, s.45; Östling, 1992, s.5ff).

Efter Knapens hål seglar vi ut på den sk fladen med öppnare vatten och fortsätter sedan in i det trånga Stäksundet. Nikodemus Tessin d y, ägare till Boo gård under början av 1700-talet, erbjöd sig 1704 att muddra upp Stäksundet till 8 fots djup mot att han fick ta ut en avgift för alla fartyg som passerade och som inte kunde flyta över en i sundet utlagd stock. Kungen gav sitt medgivande och muddringsarbetet startade. Efter ett år var arbetet klart och bommen upprättades. Den 30 april 1705

Spår av verksamheten vid sjökrogarna, t ex kritpipor, finns oftast kvar på sjöbotten utanför krogarna.
Foto: Karin Virgin.

passerade den första båten spärren och inkomsterna började rulla in. På den norra stranden i sundets mynning öppnade mycket snart en krog som ofta kallades kort och gott för Stäketkrogen (Linde 1973, s.52ff). Detta var den krog som överlevde längst i Baggensstaket och den lades inte ner förrän i slutet av 1870-talet.

PEST OCH RYSKA GALÄRER

I den västra mynningen av Stäksundet låg under en period två krogar nästan mitt emot varandra. Vid tidpunkten för vår resa finns endast den södra kvar. På norra sidan låg tidigare Gammeluddens krog, som finns utmärkt på en karta redan från 1680-talet. Exakt när den lades ner vet vi inte men när den sk Stäketkrogen etablerar sig, strax efter 1705, finns krogen vid Gammeludden inte längre kvar.

Under vår resa ser vi på den södra sidan av sundet ett lågt timmerhus. Detta är den gamla Erstavikskrogen, också den känd redan från 1680-talet. Den tullbom som Olof Knaap medverkade till att flytta till det sk Knapens hål, låg med största sannolikhet från början här, mellan Erstavikskrogen och Gammeluddens krog. Den förste tullinspektören, d v s Knaaps företrädare, var också krögare på Erstavikskrogen. Under 1700-talet kom krogen flera gånger att hamna

i centrum för hotfulla händelser som drabbade landet. När pesten kom till Sverige 1710 var det invånarna i Boo socken som insjuknade först. Det segelfartyg från andra sidan Östersjön, som med smittad besättning ombord seglade in till Stockholm, angjorde först Erstavikskrogen, där många omedelbart smittades. Nio år senare, när rysarna försökte ta sig fram till Stockholm genom Baggensstaket, var Erstavikskrogen det svenska försvarets huvudkvarter. Från krogen leddes de svenska styrkorna av prins Fredrik (Jansson 1938, s.518ff; Östling 1992, s.4f, Linde 1973, s.56).

Krogverksamheten upphörde någongång under 1830-talet och var inrymd i det låga, rödmålade hus som finns kvar än idag.

KROGARNA I SKURUSUNDET

Nu lämnar vi Baggensstaket bakom oss och seglar genom Lännerstasundet upp i Skurusundet. Den sydligaste krogen i sundet låg på Duvnäs holme, numera Duvnäs udde. Vid tiden för vår resa har den här krogen ännu inte öppnat och det skall dröja ytterligare ett tiotal år innan den första supen serveras här. Medan de övriga krogarna i Skurusundet blomstrade under 1600- och 1700-talet hade krogen på Duvnäs holme istället sina guldår under mitten av

Författare:
Karin Virgin

På Duvnäsudde (tidigare kallad Duvnäs holme) finns den fina krogbyggnaden från 1700-talet bevarad.
Foto: Karin Virgin.

1800-talet. Då hade den närmaste krogen, Korsudden, som låg något längre norrut på andra sidan sundet, lagt ner och många ångbåtar på väg mellan Stockholm och Gustavsberg lade till vid Duvnäs holme för ett besök på krogen (Ahlberg 1964, s54). Krogbyggnaden, ett gult stenhus med brutet tak som uppfördes redan på 1700-talet när ett tegelbruk fanns på holmen, har renoverats omsorgsfullt och är idag en privat villa.

Av betydligt äldre datum än Duvnäs udde var den ovan nämnda krogen vid Korsudden. Den finns markerad på en karta från 1680-talet och lades inte ner förrän på 1830-talet. Huset där Korsuddens krog var inrymd finns ännu kvar och används idag som bostad.

De två viktigast krogarna vid Skurusundet under 1600- och 1700-talet var Skuru krog, eller Skuru Vårdshus som det även kallades under vissa perioder, samt Klintens krog. Skuru vårdshus låg på den västra sidan av sundet och Klintens krog mittemot, på den östra. Dessa båda krogar var viktiga inte bara för de sjöfarande, utan även för landsvägstrafiken som här passerade över Skurusundet. Inte förrän 1832 byggdes en flottbro över sundet. Tidigare transporterades alla resenärer över med färja (Ahlberg 1964, s.56). Båda krogbyggnaderna finns ännu bevarade.

Skuru vårdshus är idag ett privat bostadshus och Klintens krogbyggnad används som klubbhus för en liten båtklubb intill.

När vi passerat Skurusundet stannar vi till för ett besök på Kungshamns krog, innanför Sveriges holme. Krogen finns markerad på en karta från 1774, men är säkert av betydligt äldre datum, kanske har det funnits krogverksamhet här redan under medeltiden. Krogrörelsen utvidgades så småningom till att även omfatta gästgiveriverksamhet. I slutet av 1800-talet lades verksamheten ned och byggnaden används idag som sommarnöje (Ahlberg 1964, s.56f; Hammarlund-Larsson 1987, s.157ff).

Innan vi når fram till Stockholm passerar vi ytterligare några krogar. En av dessa är den vid Stora Nyckelviken som är känd redan från slutet av 1600-talet (Jansson, 1964, s.30f). När den upphörde någongång i början av 1700-talet fick istället vårdshuset vid Lilla Nyckelviken stor betydelse. Under slutet av 1700-talet besöktes vårdshuset av många celibriteter från huvudstaden. Krogbyggnaden lär i slutet av 1950-talet ha flyttats till Djurgården, där den står än idag (Forsstrand 1929, s.107f; Nyhammar, 1973, s.90f).

Mittemot Lilla Nyckelviken ligger Fjäderholmarna där vi stiger i land och tar vår sista färd-

knäpp. Här har det bedrivits krogverksamhet ända sedan 1600-talet. Under 1800-talet var krogen välbesökt bl a av de skärgårdsbönder som rodde och seglade in fisk och andra varor till försäljning i Stockholm (Järbe 1987).

Vår resa har nu nått sitt slut och ingen i sällskapet ombord har behövt lida brist på mat eller dryck. Sedan vi lämnade Dalarö brygga har vi stannat till vid 19 utskänkningsställen och obemärkt passerat ytterligare ett antal.

Kroglivet i skärgården tillhör inte enbart historien. Än idag finns många sjökrogar som är välbesökta av fritidsbåtsfolket, men krogarnas betydelse har förändrats. Idag är krogarna trevliga (och oftast dyra) restauranger för nöjeslysta turister. Under 1600- och 1700-talet var krogarna och gästgiverierna en mycket viktig del av kommunikationssystemet längs Sveriges kuster.

TRYCKTA KÄLLOR

- Ahlberg, G.* 1964. Vågar och krogar i gammal tid. Nackaboken 1964.
Forsstrand, C. 1929. En hembygdsbeskrivning av Nacka socken. Uppsala.
Hammarlund-Larsson, C. 1987. Kulturhistoriska miljöer i Stockholm. Nacka kommun.
Heijkensjöld, I. 1986. Krogar i Dalarö. I: Glimtar från Dalarö, Dalarö 350 år. Red. Torbjörn Landström. Stockholm.
Jansson, E.A. 1938. Baggensstaket, den äldsta selgelleden till Stockholm. Segel och Motor, årg 4, nr 8-9.
Jansson, E. A. 1946. Boo sockens historia. Stockholm.
Jansson, E. A. 1964. Till Nyckelvikens äldre historia. Nackaboken 1964.
Järbe, B. 1987. Fjäderholmarna, nygamalt i ord och bild. Stockholm.
Linde, G. 1973. Den urgamla selgelleden genom Staket. Nackaboken 1973. Stockholm.
Nyhammar, A. 1973. Lilla Nyckelviken. Nackaboken 1973.
Quist, A. 1949. En bok om Värmdö skeppslag.
Östling, C. O. 1992. Koldalsbladet, nr 40. Nacka.

ÖVRIGA KÄLLOR

- Hembygdsarkivet, Nacka bibliotek. Lantmäteriet, Stockholm.

Författare:
Karin Virgin